

Наталія Шабел

Торкнутись долонею вічності.

Урок-екскурсія

Перша зупинка маршруту. Чернігів. Вал

Чернігів. Сьогодні, ступаючи на цю благословенну землю, ми з гордістю усвідомлюємо, що є нащадками славних племен слов'янських, які створили могутню колись державу Київську Русь.

Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Любеч. Ці міста чи не найчастіше згадуються у давніх літописах, бо були вони найрозвиненішими у великій державі. Місто Чернігів у часи розквіту київської Русі було другим за значимістю після Києва. Недарма один з найпопулярніших туристичних маршрутів України, який має поетичну назву «Золоте кільце Київської Русі», пролягає саме містами, містечками і селищами Чернігівщини.

Сьогодні ми маємо щастя стояти на землі давньої держави, яку тисячу років тому вписали у світову історію славні князі руські, серед яких і ті, хто у різні роки посідав чернігівський престол: це Мстислав Володимирович, Ярослав Мудрий, Святослав Ярославович, Ізяслав Ярославович, Володимир Мономах, Давид Святославович та інші, а також протягом неповних трьох років – і сам герой «Слова о полку Ігоревім» князь Ігор Святославович. Місце, де ми зараз знаходимось, має назву Дитинець – так у давнину називали укріплене узвишшя, що було основою міста ще у VII – VIII столітті. У Дитинці зводились княжі палати, храми, будинки міщан, дружинників. Дитинець було оточено ровом, дерев'яними стінами і вежами, до укріплення можна було потрапити через три брами: Київську, Водяну і Погорілу. Навколо укріплень на Подолі селились ремісники та хлібороби, щоб у випадку набігу кочівників сховатись усередині укріплень.



Друга зупинка маршруту. Спаський собор

Існує кілька версій походження назви Чернігова. Одна з красивих легенд оповідає про князя Чорного, ім'я якого могло дати назву місту. У літописах Чернігів згадується 907 роком. У 968 році княжа дружина Чернігова рятує Київ від облоги печенігів. У 992 році Чернігів приймає християнство. Першим князем чернігівським літописи називають Мстислава Володимировича Хороброго, сина Володимира Великого. На початку 30-тих років було розпочато будівництво княжого двору з Спаським собором, біля якого ми зараз знаходимось. Ці стіни стали свідками подій майже цілого тисячоліття. Вони пам'ятають княжі віча і збори громади, звідси починало свій шлях славне княже військо, йдучи у походи. Поряд розташовується Борисоглібський собор, збудований на місці усипальниці князів Бориса і Гліба, що трагічно загинули від руки рідного брата саме у розпал боротьби двох ідеологій – язичницької і християнської. Після смерті князя Мстислава Володимировича, якого було поховано у Спаському соборі, Черніговом правив Ярослав Мудрий, будучи водночас і Великим князем київським. Коли Ярослав Мудрий помер, престол посів його син Святослав. За часів його князювання було завершено будівництво Спаського собору (1035) і засновано ченцем Антонієм Печерським, одним із засновників Києво-Печерського монастиря, уродженцем Любеча, чернігівську Болдиногорську лавру Богородиці.

Наступні роки і десятиліття у Чернігові княжили Ізяслав, Володимир Мономах, Давид Святославович... У 1111 році Чернігову довелось пережити велику пожежу, яка знищила майже всі дерев'яні будівлі у місті. Наступні 30 років відбулося

три землетруси та сильна повінь. XII століття стало для міста добою важких випробувань: війни з ворогами-кочівниками, стихійні лиха, невпевненість у завтрашньому дні... Частішають князівські міжусобиці, брат іде на брата... Мало хто з князів зумів закріпити надовго свою владу у Чернігові. Але незважаючи на ці негаразди, місто росте, розбудовується.

Нарешті настав 1185 рік, події якого описано у «Слові о полку Ігоревім». Незадовго до того Святослав розбив половецьке військо. Кочові орди постійно загрожували безпеці всіх міст Київської Русі, особливо прикордонних, якими були Новгород-Сіверський і Путивль. Тому князь новгород-сіверський Ігор вирушає у новий похід, маючи наміри вступити у бій на ворожій території. Як розгорталися події далі – ми знаємо. Навіть небесні сили віщують біду, але Ігор прямує до мети. Військо молодого амбіційного князя терпить поразку, сам Ігор потрапляє у полон. Дружина його Єфросинія, дочка Ярослава Осмомисла, отримавши звістку про свого чоловіка, тужить і плаче, закликаючи за старим язичницьким звичаєм богів та сили природи допомогти Ігореві у біді. Відважний князь замислює втечу і вдало її здійснює. Літопис оповідає, що, врятувавшись, Ігор відвідує міста Донець, Новгород-Сіверський, Чернігів, Київ. У Києві князь відвідує церкву Богородиці на Подолі, і, як стверджують деякі дослідники, очевидно має наміри знайти кошти для нового походу, звернувшись до київських купців. Один з героїв «Слова о полку Ігоревім» молодший брат Ігоря князь чернігівський Всеволод Святославович був могутньої статури, хоробрий і добродішній – автор не приховує своєї симпатії до нього.



У «Слові» згадується про події, що сталися ще задовго до Ігорового походу і були тривожними передвісниками появи розладу у державі, зокрема, про князя Олега Свято-славовича, який за лиху вдачу і невдалі горезвісні діяння, що потягли за собою порушення миру і стабільності на Русі, отримав прізвисько Гориславович. Олег Гориславович, до речі, тривалий час князував і у Чернігові, але його було усунено від влади і вигнано рішенням княжого з'їзду у Любеч (1097).

Князь Ігор Правив Новгородом-Сіверським з 1146 року, чернігівський же престол він посів у 1198 році, уже будучи досвідченим. У 1201 році герой «Слова» помер і його поховали у родинній усипальниці у Спаському соборі.

Відвідання діючого Спаського собору

Літописи зберегли інформацію і про події початку XIII століття якраз перед монголо-татарською навалою, коли орди уже захопили Кавказ. У ті роки у Чернігові князували Олег Святославович, Всеволод Святославович, про яких згадується у «Слові», пізніше – Рюрик, ще згодом – Гліб. Князь чернігівський Мстислав загинув у битві з монголо-татарами на річці Калці у 1224 році, а його наступника Михайла Всеволодовича було взято у полон і страчено у Золотій Орді у 1246 році. У 1230 році на нашій території відбувся жахливий землетрус, під час якого було зруйновано багато будівель, зокрема, церква Богородиці у Києво-Печерській лаврі розпалася на чотири частини. У 1239 у Чернігові князував Мстислав Глібович, йому і довелося прийняти удар монголо-татар. Місто героїчно оборонялося, але впало під ворожим натиском. Дружина князя Мстислава Домнікія стрибнула з вежі Спаського собору, аби не потрапити до рук ворогів. Розкопки виявили сліди запеклої боротьби: залишки зруйнованого замку і воріт, тисячі заглибин від стріл, що впивалися у свинцеву покрівлю...

Настала похмура доба іга.

Наступний етап екскурсії – Болдині гори

Ми на Болдиних горах. Тисячі років тому вони височіли над Десною, порослі могутніми дубами. Слово болд у старослов'янській мові означає дуб. Ще дуб мав назву черн – це ще одна з версій походження назви міста.



У IX – XI століттях Болдині гори були місцем поховань: про це свідчать висновки вчених, котрі виявили комплекс курганів – всього 230, – у яких було знайдено зброю, залишки обладунків, одягу та інших предметів, фрагменти скелету. Найбільші кургани – Гульбище і Безіменний – це, очевидно, поховання видатних воїнів. Територія Болдиних гір прилягає до комплексу Троїцько-Іллінського монастиря, що був заснований і розбудовувався будувався у XI-XVII ст. Тому Болдині гори тривалий час слугували цвинтарем. Там, на Іллінському кладовищі, поховано видатного українського письменника М.М.Коцюбинського та його дружину, фольклориста та етнографа О. Марковича, на території Троїцького монастиря – могила Л.Глібова.



Екскурсія до Антонієвих печер

У XI столітті ченцем Антонієм було засновано підземний монастир, що дістав назву Антонієві печери. Це низка багатоярусних підземних коридорів і келій з унікальними підземними церквами. Навколо Антонієвих печер протягом XI – XVII століть було зведено Троїцько-Іллінський монастир із Введенською церквою, Троїцьким собором, 58-метровою дзвіницею. Троїцько-Іллінський монастир був центром українського літописання у XVII ст., мав велику бібліотеку.



Знову повертаємось на Вал

Ми знову повернулись на територію древнього Валу, який і у наступні століття продовжував бути серцем міста.

От і настав час згадати про події наступних століть – похмурий злиденний період: монголо-татарська навала, голод через сильні зливи, панування поляків, чума, литовське правління... Розвиток літератури значно підупав – до середини XVI століття вона не могла піднятися до того рівня, на якому перебувала за часів Київської Русі. Усна народна творчість продовжувала існувати: розвивався історичний епос, що відображав події боротьби народу з турецько-татарськими

поневолювачами, польськими загарбниками. 1201 – 1261 роками датується Галицький літопис, виникає волинський (1262 – 1292pp.) На щастя, литовці не втручались у внутрішні справи захоплених територій: українці мали можливість проводити у церквах богослужіння по православному уставу, не було мовних утисків, ідеологічних переслідувань. У 1450 році литовський князь Казимир дарує Чернігів князю Івану Можайськом. Внаслідок війни між московською та Литовською державами з 1503 року Чернігівщина відходить до складу Росії і є прикордонною територією. Але претензії щодо території з боку Литви і Польщі не припиняються. У 1611 році Чернігів після спустошення його поляками на десять років опинився у руїнах. У 1618 році за Деулінською угодою місто переходить під владу Польщі. Це сприяло економічному зростанню: у місті починають розвиватися ремесла, торгівля, проведено реконструкцію і укріплення фортеці, придбано 27 гармат, окремі з яких збереглися і розташовані на Валі.



А тим часом зростала і міцніла сила Січі Запорізької. З'являються козацькі літописи, з яких дослідники черпали інформацію про події того періоду. Під час визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького Чернігів став полковим містом. У 1654 році місто присягнуло Московському царю. Громаді повертаються храми і монастирі, захоплені католиками під час польського панування, відроджуються православні традиції. У місті широко розгортається будівництво.

Якраз на цей період припадає початок відродження української літератури. Ще у 1050 році внаслідок розколу єдиної доти християнської церкви почали точитись безперервні

ідеологічні сутички, а після Брестської унії 1595 року католицька агресія значно зросла, що дало початок виникненню полемічної літератури. Герасим Смотрицький, Стефан Зизаній, Христофор Філалет, Мелетій Смотрицький, Іван Вишенський – ці та інші імена ви неодноразово будете чути на наступних уроках української літератури. Зустрінемо ми й ім'я Лазаря Барановича, щоправда, його діяльність припадає на пізніший період – другу половину XVII століття. А сьогодні ми маємо нагоду одразу ближче познайомитись з цією видатною постаттю, бо саме з Черніговом нерозривно пов'язана діяльність Лазаря Барановича і поховано його у Борисоглібському соборі, відвідати який ми і збираємось зараз.

Екскурсія до Борисоглібського собору на Валі



Довідка.

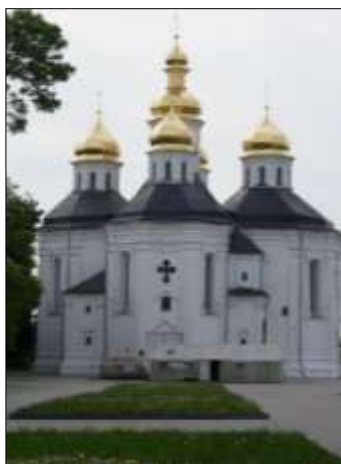
Лазар Баранович. (1620 – 1693)

Церковний, літературний, політичний діяч, з 1650 року професор і ректор Києво-Могилянської колегії. У 1674 році організував друкарню у Новгород-Сіверську. Невдовзі Лазар Баранович переїздить до Чернігова, куди у 1679 році перевозить друкарню і розташовує у Іллінському монастирі. Єпископ чернігівський Лазар Баранович ініціював початок реставрації Спаського собору. Він виношував план перенесення до Чернігова центру Української Православної церкви. Відомі його праці: казання «Меч духовний» (1666), «Труби словес проповідних» (1674). Лазар Баранович заснував у Чернігові хорову капелу, сам був

хорошим музикантом, створював кантати і духовні пісні, писав вірші. Помер у Чернігові, похований у Борисоглібському соборі.

Заключний етап екскурсії До зустрічі, Чернігове!

На завершення нашої подорожі я запрошую вас пройти Валом, намагаючись уявити, яким він був тисячу, п'ятсот, триста років тому... Цікаво дізнатись, що наприкінці XVII століття на Валу було три вулиці: Замкова, Київська, Водяна. По вулиці Замковій розташовувався будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба – зразок житлової архітектури України кінця XVII століття. Це – розвинений план типової української «хати на дві половини». Будинок перебудовувався, у ньому розміщувалась полкова канцелярія, ратуша, архів. Зупиняємось і біля старовинних гармат, милуючись Десною. А через дорогу бачимо чудову будівлю у стилі українського бароко – Катерининську церкву, збудовану на початку XVIII століття. У приміщенні Чернігівського колегіуму, що був заснований у 1700 році, нині розташована художня експозиція. Будівлі колегіуму теж властиві риси українського бароко...



Прямуємо до площі. Тут досі збереглась давня бруківка. А неподалік поза будівлею театру видніється П'ятницька церква...



На жаль, сьогодні настав час прощатися з тобою, наше чудове стародавнє і молоде місто. Але ми від'їжджаємо, щоб повернутись і кажемо тобі: «До побачення, Чернігове!»